

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/Issue Özel Sayı 1 (Ekim/October 2023), s. 322-331.
|| Geliş Tarihi-Received: 08.09.2023
|| Kabul Tarihi-Accepted: 07.10.2023
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675
|| DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1357415

Kutadgu Bilig'deki Bağlaçların Tespiti ve Tasnifi*

Determination and Classification of Conjunctions in Kutadgu Bilig

Rebiyanmu MAIMAITI**
(Rabiyem Memet)

Öz

Bağlaçlar dahil bağımlı kelimeler, bir dilin gelişiminin belirli bir aşamasında ortaya çıkmıştır ve bu kelimelerin sayısı bağımsız kelimelerden çok daha azdır. Aynı şekilde bağımlı kelimelerin farklı dönemlerdeki sayısı, anlamı, kullanımı ve işlevleri de dilin gelişim sürecine göre farklılık göstermektedir. Bu nedenle, dilin belirli bir gelişim aşamasındaki bağımlı kelimelerin tespiti, o dilin söz varlığının değişiminin ve tarihsel gelişiminin belirlenmesinde önemlidir.

Kutadgu Bilig, Hakaniye edebî dilinin en güzel örneği olma sıfatıyla, o dönem edebî dilinin genel durumunu anlamamız açısından önemli bir eserdir. Kutadgu Bilig üzerindeki araştırmalara katkıda bulunmak ve Hakaniye edebî dilindeki bağımlı kelimelerin kullanım durumunu anlamak için çalışmamızda yani Kutadgu Bilig'de kaydedilen bağlaçlara değinilecektir.

Makalede ilk olarak Kutadgu Bilig'de bağlaç görevinde kullanılan kelimeler tespit edilerek, her biri örnekleriyle anlamı ve işlevleri bakımından incelenmiştir. Ardından bu bağlaçlar yapısı, kökeni, bağlama kapsamı ve işlevsel anlamları bakımından sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Sonunda Kutadgu Bilig'de bulunan bağlaçların, Çağdaş Uygurcadaki bağlaçlar ile karşılaştırması yapılarak, o dönem edebî dilindeki bağlaçların genel durumu ve gelişim süreci hakkında görüşler ortaya konulacaktır.

Anahtar kelimeler: Kutadgu Bilig, bağlaçlar, tespit, tasnif.

Abstract

Function words, including conjunctions, are a phenomenon that occurs at a particular stage of a language's development, and their quantity is much smaller than that of independent words. Likewise, the number, meaning, usage and functions of function words in different periods vary according to the developmental stage of the language. For this reason, the determination of dependent words at a certain stage of language development is important in determining the change and historical development of the vocabulary of that language.

Kutadgu Bilig, as the best example of Hakaniye literary language, is an important work in terms of understanding the general situation of the literary language of that period. In order

* "This work is supported by PRC Hubei Provincial Education Department Philosophy and Social Science Research Major Projects, project No: 22D121." (Bu çalışma Hubei Eyaleti Eğitim Departmanı Felsefe ve Sosyal Bilimler Araştırmaları Temel Projeleri tarafından desteklenmektedir. Proje No: 22D121.)

** Dr. Öğr. Üyesi (讲师), Normal College of Hubei Polytechnic University (湖北理工学院师范学院), Hubei/Çin, e-posta: rabiyem.memet@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0421-7122.

to contribute to the research on Kutadgu Bilig and to understand the usage of dependent words in Hakaniye literary language, our study will focus on the conjunctions recorded in Kutadgu Bilig.

In the article, firstly, the words used as conjunctions in Kutadgu Bilig are identified and each of them is analyzed in terms of their meaning and functions with examples. Then, these conjunctions are categorized in terms of their structure, origin, contextual scope and functional meanings. Finally, by comparing the conjunctions found in Kutadgu Bilig with the conjunctions in Contemporary Uyghur, the general situation and development process of conjunctions in the literary language of that period will be put forward.

Keywords: Kutadgu Bilig, conjunctions, detection, classification.

Giriş

Kutadgu Bilig 11.yüzyılda ünlü şair, düşünür ve devlet adamı olan Yusuf Has Hacib tarafından yazıldı. Karahanlılar dönemine ait bu eser, 11. yüzyıl Hakaniye edebî dilinin en güzel örneği olup, toplumsal hayat ve toplumsal ideolojinin açık bir karşılığı ve ifadesidir. Bu eser toplam 85 fasıl, 6645 beyit ve 13290 mısradan oluşan büyük bir destandır. Reşit Rahmeti Arat'a göre eski Uyğur alfabesiyle yazılmıştır (Arat, 1979). Bu nedenle eser, özellikle İslam'ın kabulünden sonra eski Uyğur yazısıyla yazılmış edebî dilinin incelenmesi açısından büyük önem ve değer taşımaktadır. Eser, yukarıdaki özellikleri ile uluslararası çapta birçok araştırmacının ilgisini çekmiş, üzerinde pek çok akademik kitaplar yazılmış ve bilimsel makaleler yayınlanmıştır. Kutadgu Bilig konusundaki dilbilimsel araştırmalar uzun zaman önce başlamış ve bu konuda elde edilen sonuçlar oldukça dikkat çekici olmuştur. Çalışmamızda, yine Kutadgu Bilig üzerinde, küçük ama önemli bir konuya, yani Kutadgu Bilig'de kaydedilen bağlaçlara değinilecektir.

Bağımlı kelimeler yalnız başına anlamı olmadığı için isim çekimine girmeyen ve cümle içindeki öteki kelime ve kelime grupları arasında çeşitli anlam ilişkileri kurmaya yarayan kelimelerdir (Korkmaz, 1992, s. 17). Bağımlı sözlüksel biçimbirim olan bu tür kelimeler, sözlük anlamı olmayan, ama görev anlamı olan biçimbirimlerdir (Adalı, 1979). Bağımlı kelimelerin sayısı fazla olmamakla birlikte, önemi genellikle bağımsız kelimelerden daha az değildir ve hatta bağımsız kelimelerin önemini aşmaktadır (Lu & Ma, 1999, s. 1). Bazı sözdizimsel yapılarda bağımlı kelimelerin yardımı olmadan fikirler doğru bir şekilde ifade edilemez. Örneğin, "Ya sen ya da ben giderim" cümlesinden "ya da" kelimesini çıkarırsan, cümle anlatmak istendiği anlamı ifade edemediği gibi, bir cümle olarak da kurulamaz.

Bağımlı kelimelerin bir türü olan bağlaçlar, kelimeler ile kelimeleri, kelime öbekleri ile kelime öbeklerini ve cümle ile cümleleri birbirine bağlayan kelime türüdür (Cheng et al., 1996, s. 537). Söz içinde iki kelimeyi, aynı değerde iki cümle unsurunu, iki yargıyı birbirine bağlayarak aralarında çeşitli yönlerden ilgiler kuran ve söz içindeki iki kavram veya düşünceyi bütünleştirir (Korkmaz, 1992, s. 18). Türkçede *ve, ile, ama, yahut, veya, fakat* gibi kelimeleri örnek gösterebiliriz.

Bağlaçlar, daha önce belirtildiği gibi kendi başına sözlük anlamı taşımazlar, ama işlevsel anlam taşırlar ve kelimeler, kelime öbekleri, cümleler arasında ilişki kurarak dili, anlaşılır, akıcı hale getirir.

Kutadgu Bilig'deki Bağlaçlar

Reşit Rahmeti Arat'ın hazırladığı *Kutadgu Bilig* çalışması (Arat, 1979) ve Uyğur Özerk Bölgesi Sosyal Bilimler Akademisi tarafından hazırlanan *Kutadgu Bilig* kitabı (*Qutadgu Bilig*, 1984) üzerinde yaptığımız tarama çalışmalarımız sonucunda eserde

yukarıdaki tanıma uygun ve söz konusu işlevleri üstlenen toplam 24 kelime tespit edilmiştir. Bu bağlaçlar aşağıdaki gibidir:

1. apan (eğer)

Apan edgü bolsa bu begler özün,
Bayur bodnu barça kör itlür ajun. (895)¹

Eğer bu beylerin kendileri iyi olurlarsa, onların halkı da zenginleşir ve dünya düzelir.

Apan kelimesi eserde yaygın kullanılan bağlaçlardan biridir ve şart eki ile uyumlu şekilde kullanılarak şartlı birleşik cümle oluşturur. Bağlaç ise önde gelen ve şartı ifade eden yan cümlede yer alır.

2. azu (yada, yoksa)

Tilig şükmü tutğu *azu* sözlese,
Sözüg açsamu yeg *azu* kizlese. (1018)

Dili susturmalı mı, yoksa söyletmeli mi; sözü açmak mı daha iyi, yoksa saklamak mı?

Azu bağlacı, iki cümleyi eşit bir ilişki içinde birleştirir ve çeşitli olasılıklar arasına seçenek ifade eder. Bu tür isteğe bağlı ilişkiyi ifade eden bağlaçlar, bildirim cümleleri ile soru cümlelerini birbirine bağlar.

3. ara... ara (bazen... bazen)

Ara ot bolur kör *ara* suv bolur,
Ara küldürür kör *ara* yığlatur. (4096)

Onlar bâzan ateş olurlar, bak, bâzan su olurlar; bâzan güldürürler, bak, bâzan ağlatırlar.

...*ara ...ara* bağlacı, eserde yaygın kullanılan bağlaçlardan biridir ve bazen çift bazen de tek kullanılır, bazen *arala...ara* şeklinde rastlanır ama anlamı değişmez. Bu bağlaç, kelime grubu ile kelime grubunu, cümle ile cümleyi eşit bir ilişki içinde birbirine bağlar. Aynı bir öznenin farklı zamanlardaki farklı durumlarını ifade eder.

Aslında somut olan "mekânı / yeri" işaretleyen *ara* "arasında, içinde, ortasında" edatı, metaforlaşma yoluyla olay zamanının "bir anını / içini / ortasını" işaretlemek üzere "bazen, ara sıra" anlamı ile zaman zarfına, yine olay zamanı içinde meydana gelen karşıt/zıt anlamlı eylem kutuplarını işaretlemek üzere "... bazen... bazen..." anlam ve kurgusu ile bağlaç işlevine yönelmiştir (Ağca, 2019).

4. ap (ve)

Bilgisiz kişi köñli kum teg-turur,
Ögüz kirse tolmaç *ap* ot yem önür. (975)

Bilgisiz insanın gönlü kumsal gibidir; nehir aksa, dolmaz; orada ot ve yem bitmez.

Ap bağlacı kitapta yalnızca bir kez geçer. Beytin anlamına göre bu bağlaç, bir önceki cümleyi bir sonraki cümleye eşit bir düzeyde bağlar.

5. anın (yani, bu nedenle)

Ağu ol biligligke dünyâ içi,
Anın aş yeyümez üzer öz küçi. (6384)

¹ Numaralar, *Kutadgu Bilig'* in beyit numarasını gösteriyor.

Bilgili insan için dünya zehir ile doludur; bundan dolayı o yemek yiyemez, güçten-kuvvetten kesilir.

Anın bağlacı eserde seyrek kullanılmıştır. Beytin anlamına göre bu bağlaç, bulunduğu cümlelerin gerçekleşmesinin nedeninin bir önceki cümle olduğunu bildirir, yani neden- sonuç ilişkisini ifade eder.

6. bir anca... bir anca (kâh... kâh, bazen... bazen)

Evindin turup çıktı keldi berü,
Bir anca yoriyu *bir anca* turu. (486)

Kalkıp, evinden çıktı; kâh yürüyüp, kâh konaklayarak, yoluna devam etti.

Bir anca ... bir anca bağlacı eserde bazen tek başına bazen de çift olarak görülür. Birleşik cümleleri oluşturan basit cümleleri eşit düzeyde birbirine bağlar.

7. emma (ama, ancak, fakat)

... bu kitabı tasnif kılığlı Balasagun mevludluğ perhiz idisi er turur, *emma* bu kitabı Kaşgar ilinde tükel qılıp meşriğ meliki Tavgaç Buğra Han üskiğe kigürmiş turur. (A32)

Bu kitabı yazan Balasagun şehrinden takva sahibi bir kişidir. Fakat eserini Kaşgar ilinde tamamlayıp Meşrik meliki Tavgaç Buğra Han huzuruna sunmuş.

Emma bağlacı eserde yalnızca bir kez mensur ön sözünde geçer. Cümlede ifade edilen anlama göre bu bağlaç, iki cümleyi birbirine bağlayarak, ikinci cümlede, bir önceki cümlede ifade edilen görüşe aykırı veya kısmen farklı bir görüşü ifade etmek için kullanılır. Örnekte bu bağlaç, yazarın Balasagun'da doğmuş olmasına rağmen eseri Kaşgar'da tamalamış olduğu karşılığı ifade etmek için kullanılmıştır.

8. eger (eğer)

Yava sözlese söz neçe yas kılır,
Eger sözleyü bilse aşğı bolur. (987)

Söz boş yere söylenirse, çok zarar getirir; eğer söz yerinde söylenirse faydalı olur.

*Eger*bağlacı ile bağlanan beyitlerin içeriğine göre bu bağlaç, şart eki ile uyumlu kullanılarak şartlı birleşik cümle oluşturur, bağlaç yan cümlede yer alır.

9. hem (hem, ve)

Beg içtin bolur körgü taştın közi,
Bağırsak kulu ol közi *hem* sözi. (3124)

Bey içeridedir, onun dışarıdaki gözü, sâdik kuludur; o beyin hem gözü, hem sözüdür.

Hem bağlacı, eserde yaygın görülen bağlaçlardan biridir. Geçtiği bağlama göre bu bağlaç, cümledeki kelimeleri birbirine eşit düzeyde bağlar.

10. kim (ki)

Çin-ü maçin alimleri ve hekimleri kamug ittîfak boldılar *kim* meşrik vilayetinde kamug Türkistan illerinde Buğra han tilinçe Türk lugatinçe bu kitabın yakşırak hergiz *kim* erse tasnif kılmadı. (A16)

Çin ve Maçin alimleri ile bilgelerinin tümü ittifak ettiler ki Meşrik vilayetinde, bütün Türkistan illerinde, Buğra Han dilince, Türk lügatince bu kitaptan daha iyisini hiç kimse tasnif kılmadı.

Kim kelimesi, eserde kimi yerde zamir kimi yerde de bağlaç görevi görmektedir. Yukarıdaki örnekte de iki kim kelimesi bulunmaktadır, önde gelen biri bağlaç olarak kullanılırken bir diğeri zamir olarak kullanılmıştır. Bağlaç olarak kullanılan kim, temel cümle ile onu izleyen yan cümleyi birbirine bağlanmaktadır. Yan cümlede ortaya konulan fikirler temel cümlelerin anlamını tamamlamaktadır. Aynı örnekte rastlanan ikinci *kim* kelimesi ise soru zamiri olarak kullanılmıştır.

11. kalı (eğer)

Bu Ay Toldı aydı söz aşğı telim,
Kalı sözleyü bilse uş bu tilim. (984)

Ay Toldı dedi: eğer dilim dönerse, sözün faydası çoktur.

Kalı kelimesi, Kutadgu Bilig'de geçtiği bağlama göre iki farklı işlev üstlenmektedir. Kimi zaman zamir ve kimi zaman da bağlaç işlevi görmektedir. *Kalı* bağlaç olarak kullanıldığına, genellikle cümlelerin başında gelir, şart eki ile uyumlu kullanılarak şartlı birleşik cümle oluşturmaktadır.

12. kayu... kayu (bazısı ... bazısı)

Esirdin keligli kalık kuşları,
Kayu rây-ı Hindi *kayu* Kaysarı. (94)

Esirden gelen semâ kuşları, kimi rây-i Hindî, kimisi Kayseri.

Eserde *kayu* kelimesi hem zamir hem de bağlaç olarak kullanılmaktadır. Kelime bazen çiftler halinde bazen de tek başına rastlanır. Bağlaç olarak kullanıldığında daha çok çift olarak karşımıza çıkar. Bağlama göre bağlaç olan *kayu* kelimeleri veya kelime öbeklerini eşit bir ilişki içinde birbirine bağlar.

13. meger (meğer, fakat)

Kamuğ neñke hile itig çâre bar,
Meger bu ölümke ölüm hilesiz. (1183)

Her şey için bir tedbir, usûl ve çâre vardır; fakat ölüme yoktur, ölüm çaresizdir.

Meger bağlaç, eserde yaygın kullanılan bağlaçlardan biridir. Bu bağlaç, bir önceki cümlede yer alan görüşe aykırı veya kısmen farklı olan bir başka görüşü ortaya koymak için kullanılır.

14. ma (hem, ve)

Kamuğ işni uktuñ *ma* bildiñ özün,
Maña ma bağırsak sen kılın sözün. (1942)

Bütün işleri artık sen anladın ve kavradın; bana da işin ve sözlerinle candan bağlısın.

Bu kelime kimi zaman *ma* kimi zaman ise *me* şeklinde rastlanır. Kelimenin geçtiği bağlamlara bakılırsa, bu kelime hem bağlaç hem de soru adeti işlevi taşımaktadır. Bağlaç olarak kullanıldığında, genel olarak kelimeleri veya kelime öbeklerini eşit düzeyde birbirine bağlar.

15. birle (ile, ve)

Bolu berdi evren ilig berdi taht,
Tuta bersü tenri bu taht birle baht. (92)

Devran sana memleket ve taht verdi; Tanrı bu taht ile bahtını dâim etsin.

Birle bağlacı, genel olarak kelimeleri veya kelime öbeklerini eşit düzeyde birbirine bağlar.

16. ne... ne (ne... ne)

Kedin öndün ermez ne soldın oñun,
Ne astın ne üstün ne otru orun. (18)

Arkada veya önde değildir; ne sağdadır, ne solda; yeri ne altta, ne üstte, ne de ortadadır.

Ne...ne kelimesi eserde bazen çift bazen de tek başına bulunur. Bağlama bakılırsa bazen bağlaç ve bazen soru zamiri işlevi görmektedir. Bağlaç olduğunda, tahmin edilen birkaç olasılığın ortadan kalktığını bildirir.

Ne...ne... bağlacı Kutadgu Bilig'deki örneklerde çoğunlukla olumsuz yapıyı yüklemeler gerektirmektedir. (Çetin, 2007)

17. ötrü (ardından)

Anadın toğuğlı biligsiz tuğar,
Bilig öğrenür ötrü törke ağar. (1681)

Anadan doğan bilgisiz doğar, bilgi öğrenir ve böylelikle itibar kazanır.

Ötrü bağlacı eserde çok rastlanan bir kelimedir, cümleleri neden ve sonuç ilişkisiyle birbirlerine bağlar. Öndeki cümle sonundaki cümlenin gerçekleşmesinin sebebi olduğunu bildirir.

18. taki (dahi, yine)

Biri arkuk erse bu kılık yavuz,
Taki biri yalğan tüzer erse söz. (1668)

Biri – kötü tabiatlı ve inatçı olmak, yine biri – yalan söylemektir.

Taki bağlacı da eserde çok yaygın rastlanan bir bağlaçtır. Bu bağlaç iki kelime veya kelime öbeğini birbirine bağlar ve birbirinin anlamını tamamlar.

19. ve

Tenri Azze ve Celle Ögdisin Ayur (0)

Tanrı Azze ve Cellenin Medhini Söyler.

Ve bağlacı, eserin mensur ön sözünde birkaç yerde, menzum ön sözü ve bölüm başlıklarında sadece birer yerde kullanılmıştır. Bu bağlaç, eserde kelimeleri birbirine eşit düzeyde bağlar.

20. velikin (velakin, fakat, ama)

Kalı sen okıyın tese sen kişig,
Okıgıl velikin ked itgil işig. (4644)

Eğer sen başkalarını davet etmek istersen, davet et, fakat bunun için evvelce çok iyi hazırlık gör.

Ve ile *likin* kelimelerinden oluşan *velikin* bağlacı çelişkili ve tutarsız iki cümleyi birbirine bağlar.

21. yeme/yana

Kişi neñi alma yeme tökme kan,
Bu iki yazukka ulır çıksa cân. (1395)

Başkasının malını alma ve kan dökme; ölüm döşeğinde insan bu iki günah yüzünden inler.

Temürçi etükçi *yana* kırmaçı,
Ya sırcı bedizçi ya okçı yaçı. (4458)

Bunlar demirci, ayak-kabıcı ve dericidir; yahut cilacı, boyacı veya okçu ve yaycıdır.

Bu, eserde çok kullanılan bağlaçlardan biri olup kimi zaman *yeme* kimi zaman ise *yana* şeklinde rastlanır. Bu bağlacın genel olarak kelimeleri ve kelime öbeklerini ve bazen cümleleri birbirine bağladığı görülmektedir.

Yeme kelimesi erken dönem Türkçede kullanılan iki bağlaçtan biri olup *yana* kelimesini ise Orta Türkçe ya da daha da eski bir dönemde *yeme* şeklinden etkilenmiş olabilir ve her iki şekli eş anlamlıdır (Clouston, 1981, s. 943).

22. ya

Bu üçte adın yok bu dünyâ neñi,
Halâl ol *ya* şübhe harâm ol öñi. (3546)

Bu dünya malının yalnız üç vasfı vardır: o ya helâl ya şüpheli yahut haramdır.

Ya bağlacı eserde yaygın kullanılan bağlaçlardan biridir. Bazen tek başına bazen çift olarak rastlanır. Bu bağlaç, kelimeleri, kelime öbeklerini veya iki cümleyi eşit bir biçimde bağlar. Birkaç görüşün tamamının değil herhangi birinin gerçek olduğunu ortaya koyar.

23. kerek... kerek (ister... ister)

Teñizdin çıkarmasa yinçü kişi,
Kerek yinçü bolsun *kerek* say taşı. (212)

İnsan inciyi denizden çıkarmadıkça, o, ister inci olsun - ister' çakıl taşı, farketmez.

Kerek... Kerek bağlacı eserde yaygın kullanılan bağlaçlardan biridir. Cümlede görevleri aynı olan kelimelerden önce gelerek hiç birinin onanmasında sakınca olmadığını anlatır.

24. -u (ve, ile)

Törütmezde aşnu bayat bu âlem,
Törütü yorıttı bu levh-*u* kalem. (2227)

Tanrı bu âlemi yaratmadan önce, levh ile kalemi yaratmıştır.

-u bağlacı kelime ile kelimeyi eşit bir düzeyde birbirine bağlar.

Kutadgu Bilig'deki bağlaçların tasnifi

Yukarıda sıralandığı gibi Kutadgu Bilig'de toplam 24 bağlaç tespit edilmiştir. Bu bağlaçlar yapılarına, işlevi ve anlamlarına, kökenlerine, kelime ve cümleleri bağlama görevlerine göre aşağıdaki açılardan incelenebilir.

Yapısal bakımdan Kutadgu Bilig’de tespit edilen bağlaçlar yalın bağlaçlar, birleşik bağlaçlar ve yenilenmeli bağlaçlar olarak üçe ayrılabilir.

1. Tek bir morfemden oluşan ve diğer morfemlere ayrılamayan bağlaçlara yalın bağlaçlar denir. Kutadgu Bilig’de rastlanan yalın bağlaçlar şunlardır: *azu, ap, emma, eger, hem, kim, kalı, kayu, meger, ne, apañ...*

2. Bir kelimeye başka bir kelime veya ek eklenerek yeni bir kavramı ifade eden bağlaçlara birleşik bağlaçlar denir. Kutadgu Bilig’deki birleşik bağlaçlar: *velikin, bir ança, birle ...*

3. Yargıyı daha derin şekilde ifade etmek için kimi bağlaçlar bağladıkları ögerlerde ayrı ayrı olarak yenilenmeli şekilde kullanılabilir. Eserde rastlanan bu tür yenilenmeli bağlaçlar: *bir ança... bir ancha; ara... ara; ap... ap, ya... ya, ne... ne..., gerek... gerek...*

Kökeni bakımından Türkçe kökenli bağlaçlar ve alıntı bağlaçlar olarak ikiye ayrılabilir. Alıntı bağlaçlar ayrıca Arapça ve Farsça kökenli olarak da ayrılabilir.

1. Kutadgu Bilig’de kullanılan bağlaçların çoğu Türkçe kökenlidir: *apañ, azu, ap, kim, kalı, kayu, ançe... ançe, birle, gerek... gerek, ara...ara...*

2. Arapça kökenli olan *emma, ve, velikin* bağlaçlarına rastlanır.

3. Farsça kökenli olanlardan *eger, meger, hem, ya, -u* bağlaçlarına rastlanır.

Bağlama kapsamı bakımından Kutadgu Bilig’deki bağlaçlar, kelime veya kelime öbeklerini bağlayan bağlaçlar, cümleleri bağlayan bağlaçlar ile kelime, kelime öbekleri ve cümleleri bağlayan bağlaçlar olarak üçe ayrılabilir.

1. Yalnızca kelime veya kelime öbeklerini birbirine bağlayan bağlaçlar: *mA, yeme/yana, -u, hem*

2. Yalnızca cümleleri bağlayan bağlaçlar: *kim, eger, emma, bir ançe...bir ançe, anin, ap, ara...ara, velikin, takı, ötrü, meger, kayu, kalı, apañ*

3. Kelime, kelime öbekleri ve cümlelerini birbirine bağlayan bağlaçlar: *ya, ve, azu*

İşlevsel anlamları bakımından Kutadgu Bilig’deki bağlaçlar, birleştirici bağlaçlar, koşullu bağlaçlar, seçmeli bağlaçlar, aykırılık bağlaçları; sebep-sonuç bağlaçları, açıklama bağlacı gibi türlere ayrılabilir.

1. Kelimeleri kelimelere, kelime öbeklerini kelime öbeklerine ve cümleleri cümlelere eşit bir düzeyde bağlayan bağlaçlara birleştirici bağlaçlar denir. Kutadgu Bilig’deki bağlaçların büyük bir kısmını birleştirici bağlaçlar oluşturur. Örneğin: *ara ... ara, ap, kayu, mA, hem, -u, bir ança.... bir ança, yana/yeme, takı, ve.*

2. Birleşik cümlelerde temel cümle ile koşula bağlı yan cümleyi birbirine bağlayan bağlaçlara koşul bağlaçları denir. Kutadgu Bilig’deki şart bağlaçları: *apañ, kalı* ve *eger*.

3. Cümlede kelimeler, kelime öbekleri ve basit cümleleri birbirine bağlayarak aralarında çoklu olasılıklar sunan bağlaçlara seçmeli bağlaçlar denilebilir. Kutadgu Bilig’de bu türden *azu, ya* ve *ne* bağlaçları görülür.

4. Cümlede ifade edilen yargıların birbirine zıt veya aykırı olduğunu belirten bağlaçlara aykırılık bağlaçları denir. Kutadgu Bilig’de bu türden *emma, velikin* ve *meger* bağlaçları görülür.

5. Temel cümlede ifade edilen düşünce veya eylemin sebebini, sonucunu bildiren bağlaçlara sebep-sonuç bağlaçları denir. Kutadgu Bilig’de bu türden *anın* ve *ötrü* bağlacı geçmektedir.

6. *Kim* bağlacı, birleşik bir cümlede birinci cümlenin yükleminden sonra gelerek, ikinci cümlenin ona bir açıklama vermesine olanak sağlıyor. Bu bağlaca açıklama bağlacı denilebilir.

Kutadgu Bilig'deki bağlaçların genel durumu ve Çağdaş Uygurcadaki bağlaçlar ile karşılaştırılması

Kutadgu Bilig'deki bağlaçlar ile çağdaş Uygurcadaki bağlaçlar karşılaştırıldığında, çağdaş Uygurcadaki bağlaçların büyük bir gelişme gösterdiği görülmektedir. Kutadgu Bilig'de 23 bağlaç tespit edilmişken Çağdaş Uygurcanın önemli sözlüklerinden *Uyghur Tilining İzahliq Lughiti'inde* toplam 75 bağlaç yer almaktadır.

Kutadgu Bilig'de toplam 8 alıntı bağlaca rastlanır. Çağdaş Uygurcada ise Arapçadan 8 bağlaç, Farsçadan 18 bağlaç, Arapça ve Farsça kökenli bir birlelik bağlaç olmak üzere 27 alıntı bağlaç bulunmaktadır. 16 sesdeş bağlaç ve 11 yazı dilı bağlacından oluşur (Maimaiti, 2022). Günümüzde en çok kullanılan *ve*, *emma* (ama) bağlaçları ise Kutadgu Bilig'in esas metninde değil sadece kitaba sonradan eklenen ön söz bölümlerinde rastlanır. Bu durum Kutadgu Bilig'in yazıldığı dönemde bu iki bağlacın henüz dilimize girmediğini ifade eder.

Kutadgu Bilig'de bazı alıntı bağlaçlar kaydedilmiş olup, aynı anlamdaki Eski Uygurca bağlaçlar ile paralel olarak kullanıldığı görülmektedir. Örneğin: eski Uygurca *apa* bağlacı ve Farsça *eger* bağlacı aynı anlamda kullanılmıştır; *Azu* bağlacı ile Farsçadan alıntı olan *ya* bağlacı eşanlamlı olarak kullanılmaktadır.

Kutadgu Bilig'deki bağlaçlardan alıntı bağlaçların tümü günümüze kadar ulaşmışken Türkçe kökenli olan *kalı*, *apañ*, *azu*, *ötrü* gibi bağlaçların bazıları yerini aynı anlamda kullanılan alıntı bağlaçlara vermiştir.

Yapısal bakımdan karşılaştırıldığında Kutadgu Bilig'de bazı bağlaçlar tekli bazıları çiftler halinde de kullanılır. Aynı durum Çağdaş Uygurcada mevcuttur. Örneğin, *hem... hem, gah... gah, birdem... birdem...*

Kutadgu Bilig'de bazı kelimeler bağlaç işlevinde kullanılmakla birlikte zarf, zamir ve diğer görevler ile de karşımıza çıkmaktadır. Bu durum günümüz Uygurcasında da yaygındır. Uyghur Tilining İzahliq Lughiti'nde yer alan bağlaçların işlevlerine bakıldığında, bu kelimelerin çoğu bağlaç işlevi dışında farklı görevde de karşımıza çıkmaktadır.

Kutadgu Bilig'de kaydedilen bağlaçların bazıları zamanımıza ulaşmamış olsa da Çağdaş Uygurcadaki bağlaçların oluşumuna ve gelişimine temel oluşturduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Adalı, O. (1979). *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ağca, F. (2019). Kutadgu Bilig'de "ara ... ara(la) ..." Bağlacı Üzerine. *Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı*, 59-70.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu bilig: Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çetin, E. (2007). Kutadgu Bilig'de ne Soru Sözcüğü ve Kullanımları. *Kazakistan ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Sempozyumu Bildirileri*, 437-444.
- Cheng, S., Yakup, A., Kérim, M., Zhang, D., Zhang, L., Hu, Y., Talant, & Jin, C. (1996). *Hazirqi Zaman Uyghur Tili Grammatikisi*. Xinjiang Halk Neşriyatı.

- Clauson, G. (1981). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-century Turkish*. Universitas Szegediensis de Attila Jozsef Nominata.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Lu, J., & Ma, Z. (1999). *Xiandai Hanyu Xuci Sanlun*. Yuwen Chubanshe.
- Maimaiti, R. (2022). Yeni Uygurcadaki Alıntı Bağlaçların Tarihsel Gelişimi Üzerine. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 9, 884–892.
- Qutadgu Bilig*. (1984). Milletler Neşriyatı.